

Obzor

Mezi metodou a oborem
Orální historie a bádání o soudobých dějinách

Cílem tohoto krátkého příspěvku je seznámit čtenáře *Illuminace* s relativně novým fenoménem v bádání o soudobých dějinách – s orální historií.¹⁾ Tu někteří současní teoretikové považují za výzkumnou metodu, jiní naopak dokonce za interdisciplinární obor, v každém případě jde o kvalitativní přístup k bádání o nedávné minulosti, který se nových poznatků dobírá na základě ústních sdělení (ve formě osobních prožitků, dojmů, postojů a názorů) osob, jež byly účastníky, svědky či „pamětníky“ určité události, doby nebo procesu, které dotyčného badatele zajímají.²⁾

Mluvené slovo samozřejmě sloužilo jako pramenný zdroj již od samých počátků psaní dějin, avšak počátky orální historie v dnešním slova smyslu jsou o poznání mladší a datují se zhruba k přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století. Kolébkou a „vlajkovou loď“ orální historie jsou bezesporu Spojené státy americké, kde tento přístup ve vědeckém a akademickém světě v uplynulých pěti desetiletích natolik zdomácněl, že tu snad na každé vysoké škole či instituci, která se alespoň v regionálním měřítku uchází o přívlastek „významnější“, nachází orálně-historické pracoviště. Jako další důkaz může posloužit fakt, že v „zemi amerického snu“ podle slov expertů vzniká z kvalifikačních prací zaměřených na dějiny zhruba 50 procent za pomoci orální historie, což je ve (středoevropských poměrech charakteristických sevřenější a konzervativnější dějepisnou tradicí něco jenom těžko představitelného.³⁾ (Ne nadarmo proto zlí jazykové tvrdí, že Američané v podstatě žádnými dějinami nedisponují, a tudíž si museli nalézt způsob, jak si je vytvořit...) Postupně na americké půdě vykristalizovaly zhruba tři základní modely pracovišť a tři přístupy k orální historii obecně. První zůstával věrný struktuře vůbec nejstaršího orálněhistorického centra založeného při newyorské University of Columbia „otci-zakladateli“ Allanem Nevinssem a Louisem Starrem. Podobná centra vznikla a fungují zpravidla pod záštitou velkých univerzit, veřejných institucí a soukromých nadací na americkém Východě, v Texasu a v Kalifornii a ve svých počátcích a po dlouhou dobu své existence se orientovaly především na nahrávání rozhovorů s významnými Američany své doby (*decision makers*). Druhý, mnohem početnější a řekněme „radikálně-aktivistický“ model, vznikl při nově zakládaných univerzitách, které rostly po Spojených státech od padesátých let jako „houby po dešti“

- 1) Tento text vznikl za podpory grantového projektu GA ČR s názvem „Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence“ (r. č. 409/06/0878).
- 2) Za jednu z (mnoha) výzkumných metod v rámci historického bádání ji považují především (etablovaní) historikové působící v akademických kruzích. Viz José Carlos Sebe Bom Meihy, *The Radicalization of Oral History. Words and Silences* 2, 2003, č. 1, s. 31–41. Názor, že orální historii je možné považovat za regulérní interdisciplinární obor, naposledy vyslovila členka výkonného výboru International Oral History Association (zastřešující stavovské organizace orálně historického hnutí), americká historička Rina Benmayor u příležitosti „41th Annual Meeting of The Oral History Association“ konaného 24.–28. října 2007 v Oaklandu (California, USA). Záznam rozhovoru viz Ústav pro soudobé dějiny (dále ÚSD), Centrum orální historie (dále COH), sbírka Rozhovory, rozhovor s Rinou Benmayor vedl Miroslav Vaněk, 28. 10. 2007.
- 3) Autorem tvrzení o počtu kvalifikačních prací je David Dunaway, jeden z dalších „guru“ orální historie v USA a jejich průkopníků ve světě. Záznam rozhovoru viz ÚSD, COH, sbírka Rozhovory, rozhovor s Davidem Dunawayem vedl Miroslav Vaněk, 28. 10. 2007.

a orientoval se zejména na mapování osudů „bezdějinných“ a „vyloučených“ skupin obyvatelstva (Afroameričanů, původních obyvatel, sociálně slabších vrstev, přistěhovalců, žen apod.). Třetí model našel své místo působnosti kolem nejrůznějších regionálních institucí (muzeí, historických společností, náboženských sdružení apod.) a věnoval se snahám zachytit a uchovat lokální tradice a osudy místních lidí (*community history*).⁴⁾ Díky technologickému pokroku a také vzhledem k síle symbolického (i faktického) kapitálu USA se orální historie šířila do dalších částí světa – nejdříve do západní Evropy (Velké Británie, Itálie, Německa, skandinávských zemí, Španělska ad.), posléze i do oblastí Asie, Austrálie a Oceánie, Latinské Ameriky, Afriky, po pádu železné opony i do střední a východní Evropy – kde se po přizpůsobení místním poměrům tu více, tu méně úspěšně rozvíjela. Jelikož jako každý druh bádání není ani orální historie imunní vůči změnám, každá ze zemí do ní přinášela a přináší své specifické podněty a inovace, a proto se také orální historie neustále a velmi dynamicky vyvíjí, ať už po stránce teoreticko-metodologické, tak i pro stránce tematické, o otázkách technických už ani nemluvě. Dnes je orální historie jednou z nejuniverzálnějších „metod“ společenskovedního a humanitního bádání s velkým potenciálem, jakýmsi příznakem „univerzalizace“ a „globalizace“ bádání, se všemi klady i zápory, které to s sebou přináší. Výrazem globalizačního a internacionalizačního trendu se mj. stalo založení International Oral History Association (Göteborg, 1996), zastřešující stávkové organizace orálně historického hnutí. Zachování svobody a plurality vědeckého bádání však stále zůstává axiomem a základní podmínkou bezproblémové existence (nejen) orální historie, což je ovšem podmínka v mnoha zemích napříč kontinenty velmi problematická. „Vláda nad věcmi minulými“ a interpretace dějin pod oficiálním dohledem totiž stále patří mezi mocné nástroje v rukou mnoha vládnoucích režimů, jež si je žárlivě střeží. Jelikož se orální historie nejen díky svým radikálně-aktivistickým kořenům, ale především tím, že dává slovo „lidem zdola“, principiálně staví proti jednoznačným soudům a „černobílému“ vidění reality, působí jako prvek demokratizace dějin a klade těmto mocenským tendencím do cesty překážky. Tento „věčný“ boj má však svůj konec stále otevřený.

V českém prostředí má práce s prameny kvalitativní povahy ve druhé polovině 20. století bohatou tradici (aktivity Jana Klepla a Karla Adolfa Branaldy, „rozhovory s pamětníky“ ze šedesátých let, etnografické, etnologické a antropologické sondy v různých regionech apod.), ovšem regulérní výzkumy za pomoci orální historie se začaly uskutečňovat až po pádu komunistického režimu v roce 1989. Historikové i další badatelé a vůbec celé instituce (např. Židovské muzeum, Archiv akademie věd ČR, nadace Gender Studies, Muzeum romské kultury a další) se jali v rámci různých projektů a záměrů zaplňovat „bílá místa“ v nejnovějších dějinách, která by bylo mnohdy bez pořízení rozhovorů jen velmi těžko pokrýt, a to z důvodu tendenčnosti, neúplnosti nebo neexistence běžného písemného materiálu. Stejně jako v jiných zemích museli tito průkopníci podstupovat lopotné klání obhajující „vědeckost“ (metody) orální historie a relevanci výsledků jí dosažených jak před konzervativními akademickými kruhy, tak i před veřejností (a leckde tak ještě musejí činit dodnes). Jako mezník v rozvoji orální historie v českých zemích se ukázal rok 2000, kdy bylo založeno Centrum orální historie (dále COH) Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, první specializované pracoviště svého druhu u nás, které kromě osvětové a vzdělávací činnosti (pod vedením Milana Otáhalo a především Miroslava Vaňka) rozvinulo i rozsáhlý badatelský program soustřeďující se na základní výzkum především období sedmdesátých a osmdesátých let minulého století (politické elity, disent, dělníci, inteligence, chalupářská subkultura, rocková hudba apod.). V lednu 2007 pak byla na bázi občanského

4) Viz Michel Trebitsch, *Du myth à l'historiographie*. In: Danièle Voldman (ed.), *la Bouche de la vérité? La recherche historique et les sources orales. Les Cahiers de l'IHTP* 1992, č. 21. Paris: IHTP, s. 19.

sdužení založena Česká asociace orální historie, která si mj. vzala za cíl všestranně napomoci rozvoji a „kultivaci“ orální historie v ČR.⁵⁾

Výzkum za pomoci orální historie nespočívá pouze v nastavení mikrofону pod správných úhlem před dotyčného vzpomínajícího a posléze v zapnutí diktafonu do polohy RECORD, jak napůl žertem, napůl vážně poznamenávají někteří kritikové, ale přináší s sebou i spoustu dalších nezbytných úkonů, které se řídí ustálenými zásadami, bez jejichž dodržení přestává být orální historie orální historií v odborném slova smyslu. Nahrávání rozhovoru je pouze jedním úzkým segmentem dlouhého procesu, na jehož počátku stojí myšlenka za pomoci rozhovorů badatelsky zpracovat určité téma a na konci pak vzniká konečný výstup v podobě například publikace nebo audiovizuálního dokumentu.⁶⁾ Práce za pomoci orální historie si rozhodně v ničem nezadá s dalšími přístupy či druhy zkoumání minulosti a je, co se týče náročnosti na přípravu, vedení i finalizaci konečného výstupu, srovnatelná například s bádáním, jež je založeno na archivním výzkumu.

K oněm zmiňovaným standardům orální historie patří kromě běžného nastudování odborné literatury a (alespoň elementárního) shromáždění relevantních pramenů „neústní“ provenience k danému tématu ještě před zahájením vlastních rozhovorů také eticko-právní stránka věci. Každý rozhovor je vnímán jako jistá forma daru dotazovaného badateli (a snad i budoucím generacím), což by mělo být všeobecně respektováno, a proto je také mezi narátorem a tazatelem uzavírána smlouva, ve které je jasně vymezeno, k jakým účelům lze rozhovor využívat (k vědeckým, vzdělávacím aj.). Cílem takového opatření je jednak ochrana před zneužitím (např. „vulgarizací“ citlivých údajů v rozhovoru nutně obsažených) a prevence před případnými spory o vlastnictví rozhovoru mezi „dárce“ a „obdarovaným“.

Forma a způsob využití orální historie se samozřejmě liší a je odvislá od povahy či tématu výzkumu. Její výhoda podle mého názoru spočívá v tom, že je nakolik variabilní, že ji lze upravit podle konkrétního projektu takřkajíc „na tělo“. Například při realizaci projektů COH se ustálenou praxí stalo natáčet s každým vzpomínajícím minimálně dva rozhovory (nemusí být nutně totožné s počtem sezení), přičemž v prvním narátor vlastními slovy shrne svůj životní příběh od dětství až po současnost a ve druhém se kromě doplňujících otázek, jež tazatele upoutají po analýze prvního interview, rozhovor točí okolo předem stanovených témat či okruhů otázek, jež jsou relevantní k vlastnímu projektu. Kupříkladu ve stále probíhajícím výzkumu dělníků a příslušníků profesí inteligence jsou takovými okruhy otázek například práce, trávení volného času, rodinný život či vztah k politice a k „věcem veřejným“ obecně. Tyto rozhovory, jejichž konečný počet je plánován zhruba na číslo 120 a jež jsou průběžně archivovány a inventarizovány v rámci sbírky COH, se v roce 2008 stanou pramenným zdrojem pro sborník studií, kde budou pod úhlem pohledu různých společenských a humanitních věd (např. historie, antropologie, etnologie, sociální lingvistiky, politologie, psychologie apod.) zmapovány, analyzovány, interpretovány a do širšího kontextu zasazeny osudy, názory a životní postoje „obyčejných lidí“

- 5) Asociace je otevřena nejen všem zainteresovaným badatelům, ale i studentům a zasvěceným laikům, kterým je blízká práce a poznávání minulosti za pomoci rozhovorů. Více informací o orální historii a běžících projektech lze nalézt na webových stránkách Centra orální historie ÚSD AV ČR <www.coh.usd.cas.cz> nebo na webových stránkách České asociace orální historie <www.oralhistory.cz>.
- 6) O teoretických a metodických aspektech orální historie viz např. Robert P e r k s – Alistair T h o m p s o n (eds.), *The Oral History Reader*. London – New York: Routledge 1998; Donald A. R i t c h i e, *Doing Oral History. A Practical Guide*. New York: Oxford University Press 2003; Miroslav V a n ě k, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004 nebo M. V a n ě k – Pavel M ů c k e – Hana P e l i k á n o v á: *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. / Fakulta humanitních studií UK 2007.

žijících v předlistopadovém Československu, kteří srovnávají tento „dávno minulý“ život s realitou dnešních dnů.

Na závěr jen dodejme, že v souvislosti s bádáním o populární kultuře a výzkumem filmové recepce by určitě stálo za zvážení vyjít například ze sebraného „dělnicko-inteligenčního korpusu“ a posléze ve zvláštním projektu za pomoci kombinovaného přístupu (s např. archivním bádáním, studiem dobových periodik apod.) nebo výhradně jen za pomoci orální historie z poněkud netradičního pohledu zmapovat „duchovní habitus doby reálného socialismu“. Studium daného fenoménu by pak mohlo dostat zcela novou perspektivu, v českém prostředí (alespoň podle mého mínění) dosud nepoznanou. Ať už je orální historie metodou, či oborem, nezbyvá než si přát, aby neztratila na své dynamičnosti a přitom jí zůstala pověstná otevřenost novým podnětům i v dalších letech nastávající „digitální revoluce“.⁷⁾

P a v e l M ü c k e

7) Blíže o fenoménu digitalizace viz např. M. V a n ě k, Globalizace a digitální revoluce aneb Čtvrtá vývojová fáze orální historie. Ohlédnutí za 14. mezinárodní konferencí orální historie v Sydney. *Soudobé dějiny* 13, 2006, č. 1–2, s. 269–279.